

ELS ORÍGENS DE LA DIALECTOLOGIA CATALANA AL SEGLE XIX: LA TASCA DE MANUEL MILÀ I FONTANALS

0. INTRODUCCIÓ

L'objectiu d'aquest article és doble. D'una banda, pretenem fer un breu recorregut per l'obra de Manuel Milà i Fontanals relacionada amb l'estudi científic dels dialectes de la llengua catalana, tant la publicada com la que va deixar inèdita, i fer-ne una valoració de conjunt. Per l'altra, fer palès que l'estudi de l'obra desconeguda de Milà és la clau per entendre aspectes de la seva producció científica que no van quedar suficientment especificats o desenvolupats. En aquest sentit, ens proposem centrar en un dels aspectes dels estudis dialectològics de Milà que mai no explicità satisfactòriament: els motius que el dugueren a proposar a *Estudios de lengua catalana* (1875) una nova classificació tripartida dels parlars catalans (oriental, occidental i baleàric) en què l'element més nou —la consideració del baleàric com a grup autònom— quedà sense justificar. Aquesta decisió, per tant, implica que Milà va abandonar la seva primera divisió binària del dialectes catalans en orientals i occidentals publicada el 1861 a *De los trovadores en España*, la proposta de classificació dialectal del filòleg vilafranquí que, paradoxalment, ha restat més coneguda.

1. L'OBRA DIALECTOLÒGICA CONEGUDA DE MILÀ

Si ens centrem en l'activitat filològica de Manuel Milà i Fontanals (1818-1884) que té a veure amb l'estudi de la llengua catalana, podem constatar ràpidament que una de les seves aportacions més importants a la lingüística catalana és el fet d'haver estat el primer filòleg del nostre país que va creure necessari establir una classificació científica dels parlars catalans, fet que assajà en dues ocasions.

En la seva primera i més coneguda proposta, exposada a *De los trovadores en España* (1861), Milà distingia dues grans varietats dialectals en català —l'*oriental* i l'*occidental-meridional*— basant-se en una de les diferències de pronunciació més freqüent en la realització del vocalisme àton català. Específicament, Milà afirmava que la varietat oriental del català confonia en posició àtona les *ee* amb les *aa*, d'una banda, i les *oo* amb les *uu*, per l'altra, mentre que la varietat occidental (o *occidental-meridional*) distingia clarament en posició àtona les quatre vocals esmentades:

Entre las muchas diferencias locales de pronunciaci3n en diversos puntos de Catalu~na (...) se distinguen dos grandes divisiones: la parte occidental-meridional, en que se pronuncia el catal3n con m3s limpiezay en general como se escribe, y la parte oriental, en que se altera la pronunciaci3n, en que las vocales son menos limpias y en que hay sustituci3n de vocales. Esta sustituci3n¹ es la de la *aa* a la *e* y la de la *uu* a la *o* en todas las s3labas no acentuadas. Milà (1861: 432-433).

Tanmateix, la importància d'aquest estudi per a la dialectologia catalana no es limita a la classificaci3 suara esmentada, sin3 que Milà hi fa palès que posseïa un coneixement molt aprofundit de les varietats de la llengua catalana parlades a l'antic Principat i, més superficialment, de les usades a les Balears i el País Valencià. Les referències dialectals que apuntarem seguidament es localitzen al llarg del capítol que intitulà «Variedad catalana de la lengua de oc» (IV.1), el principal prop3sit del qual fou contrastar «las principales diferencias entre las dos variedades, transpirenaica y espa~nola, de la lengua de oc»,² a fi que els estudiosos de la literatura trobadoresca poguessin diferenciar les composicions que provenien d'autors catalans o occitans. Per aquesta ra3, les al·lusions concretes a trets dels dialectes catalans en aquesta obra es troben esparses entre les característiques del català i de l'occità que Milà confronta al llarg del capítol esmentat. Com podem pressuposar, les referències a característiques dialectals del català tenen lloc sobretot quan alguna varietat del català se separa del resultat més general de la nostra llengua i s'arreglera amb l'occità, tal com succeeix sovint amb el rossellonès o parlars afins amb aquest com els de transici3 al central o l'empordanès. A tall d'e-

1. Sobre el sentit exacte del terme *sustituci3n* en aquesta definici3, en parlarem més endavant.

2. Com es pot deduir d'aquesta afirmaci3, Milà opinava que el català i l'occità havien format antigament una unitat lingüística com a resultat de «las estrechas relaciones entre este pa3s [Catalunya] y el mediodía de Francia». Tanmateix, reconeixia que la varietat catalana de la llengua d'oc era «muy marcada» i que «por la vida propia que alcanz3 m3s tarde ha podido considerarse una nueva lengua». En conclusi3, doncs, Milà considerava que la llengua catalana no havia estat originàriament una llengua neolatina sin3 una subvarietat de l'occità que, com el portuguès, havia acabat deslligant-se de l'antic tronc comú durant l'època medieval. Vegeu MlÀ (1861: 425).

xemple, esmentem els comentaris sobre la tercera conjugació —«3era conjugación, en *ir* (no *ire* excepto en Rosellón)»—,³ la desinència de primera persona del singular del present d'indicatiu —«El presente en *i*: *ami* ("amo")», que no se halla en el catalán escrito, se conserva en Rosellón y en algunos puntos de Cataluña inmediatos al Pirineo»—,⁴ l'articulació de la vocal provinent de la *o* tancada tònica llatinovulgar —«Debia suceder lo mismo en tolosano, aún cuando la *o* de tan cerrada se acercase a la *u* o se confundiese con aquella (así es en el día mucho más cerrada en el Ampurdán que en los demás puntos de Cataluña, y en el Rosellón es una verdadera *u*)»—⁵ així com diverses referències a característiques de *nuestro campo*⁶ o *puntos de Cataluña* sense especificar l'articulació del grup representat per *ix* —«Así en la pronunciación de *boix*, *deixa*, suena un poco la *i* en algunos puntos de Cataluña y en otros no»—⁷ o les diferències dialectals en el vocalisme —«en la misma Cataluña observamos que las *o* y *e* son más abiertas en un punto que en otro, que aún algunas veces la abierta de un punto es cerrada en otro, que la *a* y la *e*, pronunciadas aquí con mucha limpieza, son allí sucias y gangosas».⁸ Pel que fa al valencià, Milà es limita a dir que forma part del grup *occidental-meridional* que s'estén per la província de «Lérida, parte de la de Tarragona y [tot] Valencia» pel fet que aquests parlars conserven «la *e* y la *o* [àtones] escritas»⁹ i que algun dia caldria estudiar la formació de la *subvariedad valenciana*.¹⁰ Sobre el balearic, Milà esmenta dues característiques del mallorquí —la vocal neutra tònica, que Milà considerava una vocal mixta «mezcla de *a* y *e* o bien de *o* y *e*»,¹¹ i el fet que el «mallorquín moderno escribe *para* (*pare*)»—¹² i una de general a tot el dialecte —«el uso de los artículos *es* y *sa* (de *ipse*, *ipsa*) consignado en mil nombres geográficos y conservada en algún punto de Cataluña y en las Baleares».¹³ Anàlogament al valencià, Milà també indica la necessitat d'estudiar la formació del *dialecto balearico*.

Així, doncs, a banda de la classificació binària assenyalada i les referències concretes a diversos trets distintius dels parlars catalans, queda clar que el 1861

3. MILÀ (1861: 428).

4. MILÀ (*op. cit.*).

5. MILÀ (1861: 432).

6. Milà es referia habitualment amb aquest terme als parlars de la zones rurals del Principat.

7. MILÀ (1861: 431).

8. MILÀ (1861: 432).

9. MILÀ (1861: 433).

10. MILÀ (1861: 435).

11. MILÀ (1861: 431).

12. MILÀ (1861: 433).

13. MILÀ (1861: 435).

Milà tenia un coneixement molt més profund de les varietats parlades al Principat que no pas dels dialectes consecutius de fora de Catalunya. Així mateix, cal fer notar la diferent consideració sobre l'entitat del baleàric —definit com a dialecte— i el valencià —definit com a subvarietat—, un fet que no creiem que sigui gratuït i que sembla apuntar cap a la futura divisió tripartida del 1875.

Com hem dit, Milà es replantejà posteriorment la divisió binària del 1861 i proposà una nova classificació dialectal del català en tres varietats (oriental, occidental i baleàric) a *Estudios de lengua catalana* (1875), un estudi dedicat principalment a la descripció del barceloní contemporani i que constitueix la primera descripció científica d'un dialecte català:¹⁴

El catalán contemporáneo o hablado és uno, pero ofrece modificaciones secundarias que constituyen tres principales variedades.

1ª Catalán oriental (E.: gran parte de Cataluña, Rosellón y Alguer);

2ª Catalán occidental (S.O. y O.: Valencia y una parte de Cataluña);

3ª Catalán baleárico.

—El oriental, al cual pertenece la subvariedad de Barcelona, se distingue del occidental en que la *e* y la *o* átonas se confunden respectivamente con la *a* y la *u*.

Com acabem de veure, la diferència principal entre les classificacions dialectals esmentades és la consideració del baleàric com a subvarietat de l'oriental¹⁵ (proposta del 1861) o com a entitat autònoma dins el conjunt de parlars catalans (proposta del 1875). A l'hora de justificar aquest canvi de punt de vista, Milà, sorprenentment, només va definir a *Estudios de lengua catalana* dues de les tres varietats dialectals proposades (l'oriental i l'occidental, amb les mateixes característiques que ja havia assenyalat el 1861) i va obviar els trets propis de la tercera varietat (el català baleàric), així com les raons que l'havien dut a fer-ne un grup a part. Aquesta manca de justificació, les causes de la qual no són fàcils d'explicar, ha originat que els dialectòlegs del segle xx no hagin tingut gaire en consideració la classificació ternària del 1875, perquè, si s'acceptava, una de les tres varietats quedava sense definir. Així doncs, la divisió binària de Milà de 1861, la més anti-

14. A banda de l'interès que té una descripció feta des de la intenció de consignar «lo que es y lo que ha sido, no lo que debiera ser» (MILÀ 1875: 509), mètode absolutament innovador a l'època, Milà també aporta alguns exemples de trets dialectals del *campo* que rodeja la ciutat, amb la qual cosa podem saber la vitalitat d'alguns fets lingüístics del català central al XIX —com la modificació dels diftongs UA i UE en *o* i *e*, la iodització o el reforç dental en mots acabats en -r articulada— que avui hi estan en recessió. Sobre la importància d'aquest estudi per a la lingüística catalana, vegeu SOLÀ (1991: 143).

15. Amb tot, com ja hem assenyalat, és clar que Milà ja considerava el baleàric a *De los trovadores en España* com un *dialecto*, a diferència del valencià, que només era considerat una *subvariedad*.

ga, clara i efectiva, ha estat la classificació dialectal de Milà que ha arrelat més en la lingüística catalana i una de les que ha tingut més seguidors.¹⁶

Recentment, però, hem pogut localitzar en un petit treball de Milà poc conegut —concretament, la seva participació a *I parlari italiani in Certaldo alla festa del V centenario di Messer Giovanni Boccaccio* (1875), una miscel·lània internacional dirigida per Giovanni Papanti—¹⁷ els motius pels quals va creure necessari fer del baleàric un grup a part de l'oriental. En aquest homenatge, que consistí en l'adaptació d'un conte del Decameró a 704 varietats romàniques, Milà hi aportà dues versions al català; concretament, una al *Catalano letterario* i una altra al *Catalano orientale (varietà di Barcellona)*.¹⁸ Després de presentar la primera versió, Milà feia una petita introducció a la llengua catalana en què tornava a descriure breument la seva realitat dialectal:

Fino alla metà del cinquecento, o al cominciar del seicento, la lingua letteraria era uniforme, o poco meno, in tutte le provincie: in apresso incominciarono a mostrarsi anche nello scritto segni caratteristici dei varj (*sic*) dialetti. Essi possono dirsi: 1.° OCCIDENTALE (Valenza, S.O. di Catalogna), ch'è più fedele all'etimologia e alla scrittura nel pronunciare le vocali. —2.° ORIENTALE (Est. di Catalogna, Rossiglione e la sarda Alghero), che confonde la *e* e la *o* atone o inaccentuate con la *a* e con la *u*. —3.° BALEARICO, che a una fonetica speciale, serba l'articolo *es* e antiche flessioni verbali.

Com podem llegir, les característiques del baleàric que, segons Milà, en justifiquen la consideració com a grup autònom dins dels parlars catalans en la proposta del 1875 són, per primera volta, tant de tipus morfològic (els articles i la flexió verbal) com foneticofonològics. Malauradament, Milà no va precisar quins eren els trets de la *fonetica speciale* insular que havien pesat en la seva decisió,¹⁹ per la qual cosa la classificació tripartida té encara un aspecte bàsic per esbrinar, cosa que intentarem fer en la segona part d'aquest treball.

16. El cas més clar és la classificació dialectal de Joan VENY, que, de fet, és una ampliació i perfeccionament de la divisió binària milanesa. Tanmateix, al llarg del segle xx s'han proposat altres divisions dialectals que no cal menystenir. Vegeu-ne una síntesi a VENY (1985: 31-38) i COLOMINA (1999: 74-69).

17. L'origen d'aquesta obra colectiva, en què participaren un bon nombre de romanistes europeus, és la voluntat d'homenajar Boccaccio amb motiu del 500 aniversari de la seva mort. Vegeu-ne una edició facsímil a Forni Editore, Bologna, 1972.

18. Podeu veure aquestes dues versions, més una altra que deixà inèdita, comentades a BERNAT (2000).

19. Tot i que comentarem aquesta qüestió més endavant, estem en condicions de poder avançar que els trets fonètics a què Milà fa referència pertanyen al vocalisme del baleàric, especialment a les característiques dels seus sistemes àtons. Amb tot, advertim que cal entendre aquests trets a partir de les peculiars concepcions fonètiques de Milà.

No hem de pensar, tanmateix, que l'aportació de Milà al coneixement dels dialectes catalans es limita a les classificacions esmentades i a la participació en l'homenatge a Boccaccio, ja que al llarg de l'obra milanesa trobem aquí i allà referències constants a les característiques dels parlars catalans que palesen una excel·lent coneixença directa de la nostra realitat dialectal al segle XIX i un clar interès per aplicar la metodologia dels estudis de la dialectologia romànica al català. En aquest sentit, sense ànim de ser exhaustius, comentarem breument cinc obres més de Milà que destaquen per la seva dedicació a temes relacionats directament o indirectament amb els dialectes catalans. Ens referim concretament a *Quatre mots sobre ortografia catalana* (1874), *Phonétique catalane*: (1876), *Límites de las lenguas románicas* (1877), *Mélanges de langue catalane* (1877) i la segona edició del *Romancerillo catalán* (1882).

Així, pel que al primer article, *Quatre mots sobre ortografia catalana* està directament relacionat amb la realitat dialectal del català, ja que Milà hi fa l'agostada proposta d'admetre dos tipus de llengua literària: una que es fonamentés en la llengua parlada moderna, i una altra, en la tradició escrita culta. Segons Milà, el darrer model de llengua, que anomena «*literaria general* (y si no 's vol dir catalana no 's diga de cap manera llemosina sino catalano-valentino-baleárica)», es basaria en la depuració i adaptació del català culte usat a finals del segle XV i començaments del XVI, mentre que el primer, que anomena simplement «particular y variable», es destinaria a la representació dels «dialectes diferents ahont sense portar les coses massa enllà, se representás lo modo de parlar de cada encontrada, com ja s' está prop de ferho en certs escrits cómichs y s' podria fer en obres series de un temperament molt especial á un determinat territori».²⁰ Com a exemple de les diverses característiques lingüístiques que valdria la pena representar en la llengua literària basada en el català col·loquial, Milà citava la diferència en la realització de la [e] àtona en els dialectes orientals i occidentals (sobretot pel que fa a la qüestió dels plurals femenins en -as o -es), la no pronunciació a bona part del domini de la [j] davant de fricativa palatal sorda (cas de *baix/bax*) o la pèrdua de la vibrant [r] a fi de mot (cas de *saber/sabè* o *llegir/llegí*).

20. Vegeu MILÀ (1874: 168) [citem la reedició feta per Gustau Gili Editor a *Obres catalanes d'En Manuel Milà y Fontanals* (1908), p. 160-168]. Val la pena assenyalar que aquesta proposta és el primer intent que coneixem de conciliar els dos models literaris usats en català durant bona part del XIX: el del «català acadèmic», emprat pels autors aplegats al voltant dels Jocs Florals, i l'anomenat «català que ara es parla», dels escriptors que, com Serafí Pitarra, destinaven la seva obra a un públic popular. L'original i eclèctica proposta milanesa de superació dels dos models esmentats es fonamentava en la idea que «quant se tracta de formar una ortografia nova en tot ó part, que no sia purament fonètica, més que més *si no 's té una sola mena de parlar que servezca de patró*, per força s' hi ha de ficar quelcom de convencional que no 's pot mirar com article de fe» (MILÀ [1874: 160]).

En la segona obra esmentada, *Phonétique catalane* ce (1877), Milà, després de presentar breument el sistema vocàlic palatal del baleàric, dedica l'article a descriure la naturalesa fònica de la neutra tònica [ɔ̃] (segons Milà, una *muette accentuée*), vocal que defineix com a *diphthongue simultanée* compost de *o* i *e* i pertanyent a la «famille de l'eu français et de l'ö allemand». Milà també afegia que «sans doute par un effet de localité» la vocal podia ser pronunciada en baleàric com una simple *o*. A més, arribava a la conclusió que la tònica esmentada era un arcaisme de la llengua antiga conservat a les Balears, ja que, segons el seu parer, exemples com *boure* o *vore* (formes derivades de *beure* i *veure*, que segons Milà eren tan antigues com les primeres) en provaven l'existència a tot el català continental antic. A partir de la naturalesa mixta de la *muette accentuée*, Milà bastia la hipòtesi que la solució al problema del pas de la tònica dels mots *crou* i *vou*, provinent d'una [ɔ̃] llatinovulgar, a *creu* i *veu*, respectivament,²¹ era el fet que calia pressuposar una antiga pronunciació *[ɫrœw] i *[vœw] que, com els altres casos de *[œ], hauria esdevingut posteriorment [ɛ] o [e] a la major part del territori.

Al tercer article esmentat, *Límites de las lenguas románicas* (1877), Milà, fent-se ressò dels estudis iniciats a la frontera francooccitana per Charles de Tourtoulon i Octavien Bringuier,²² es plantejava esbrinar si en el cas del català i el castellà-aragonès, pertanyents a la mateixa família lingüística, «¿se pasa repentinamente de una á otra, ó bien hay una transición graduada debida a la fusión de las dos lenguas?». Milà hi conclouia que en el cas de les comarques catalanoparlants del sud del País Valencià frontereres amb Múrcia i de bona part dels pobles de la província de Lleida limítrofs amb l'Aragó no hi havia varietats mixtes catalanocastellanes sinó un castellà sense pràcticament catalanismes i un català amb una presència de castellanismes molt més baixa del que presentaven grans ciutats com València²³ o Barcelona, per la qual cosa deduïa que «la cantidad de elementos forasteros [en aquestes varietats frontereres] no es proporcional á la vecindad, sinó á lo que se califica de mayor o menor cultura ó adelanto».²⁴ En relació amb el català i l'aragonès de la Ribagorça, Milà hi observava el fet invers: l'existència d'un català lliure d'aragonesismes i d'un aragonès influït pel català. Amb tot, Milà reconeixia que

21. El mot *deu* "source", que segons Diez provenia de DUCTIO, era considerat per Milà un probable cas anàleg als dos mots citats.

22. *Étude sur le limite géographique de la langue d'oc et de la langue d'oïl* (1876).

23. A tall d'exemple, Milà citava la diferència entre la fonètica de les ciutats de València i Alacant, ja que en la primera «se pronuncia la *j* mas aproximada a la *ch* [...] y es desconocida la *s* suave ó arrastrada que se conserva en la provincia y ciudad de Alicante». VEUGU MILÀ (1877: 533).

24. Per a més informació sobre les recerques de Milà en la frontera meridional del català, vegeu BERNAT (1999).

bona part dels suposats catalanismes de l'aragonès que citava²⁵ podien ser explicats perfectament com a autoctonismes o com a arcaïsmes i que el pas d'una llengua a l'altra no era gradual sinó clar. A banda del motiu que originà l'article que comentem (cercar la hipotètica existència de varietats mixtes catalanocastellanes), és evident que Milà no hauria pogut fer aquest treball sense un bon coneixement dels parlars fronterers citats²⁶ i sense la voluntat d'aplicar al català les recerques que la naixent dialectologia romànica duia a terme en altres varietats del món romànic.

Tal com indica el seu nom, *Mélanges de langue catalane* (1877) és un treball que Milà va dedicar a comentar diversos aspectes de la llengua catalana. La particularitat d'aquest article és que totes les qüestions tractades estan relacionades directament amb qüestions dialectològiques i de lingüística històrica. Sumàriament, Milà hi comenta aspectes de fonètica i morfologia, com l'aversió del català al diftong UE «antipatique a la langue catalane», la grafia i la pronunciació del morfema de plural -es i de la -r final dels infinitius al llarg de la història, així com la pervivència en català de l'article derivat d'IPSU que es documenta ja en textos medievals, l'origen de la partícula *Son* dels topònims mallorquins i qüestions puntuals de morfologia verbal històrica.

Finalment, pel que fa a la segona edició del *Romançerillo catalán* (1882), cal destacar l'interès de Milà per reflectir la forma original de les composicions poètiques populars que recull en l'obra, ja que això el durà a representar gràficament diversos trets dialectals de la zona originària del poema. Així, en el pròleg del segon *Romançerillo*, Milà informa que agruparà les cançons segons la procedència *oriental* o *occidental* (per la qüestió de la grafia dels plurals femenins) i que reflectirà en l'escrit alguns trets dialectals molt estesos entre els parlars catalans, com les epèntesis no etimològiques, la manca de pronunciació de la -r final, variants formals d'un mateix mot i diverses particularitats de la morfologia verbal. Amb tot, Milà adverteix que no pretén usar una grafia «fonètica» en la representació de les composicions populars que recull, ja que

25. Milà esmentava les següents característiques com a possibles catalanismes de l'aragonès: «1.º, muchas palabras, especialmente de las que designan objetos usuales; 2.º, la articulación lingo-dental *xa, xe*, etc.; 3.º, el adverbio relativo *en ó ne* (*m'en torno, còmene* por *comerne*); 4.º, el artículo *lo* por *el*, y puede en cierta manera añadirse la terminación *au* (*almorzau* por *almorzado*)». Vegeu MILÀ (1877: 535).

26. En aquest mateix article, Milà també es planteja la necessitat d'esbrinar la realitat de la frontera catalanooccitana (encara que creu que s'hi trobarien resultats idèntics als comentats) i, fins i tot, insinua la possibilitat de fer el mateix estudi en els límits interns dels dialectes catalans; concretament, en el pas de la varietat oriental a l'occidental. Vegeu MILÀ (*op. cit.*).

No he pensado siquiera en substituir *a* y *u* a las *e* y *o* átonas del catalán oriental; he conservado la *t* final, que no suena por lo común más que en el baleárico, la forma *ix*, aunque en pocos lugares se oye bien distinta la *i*, la *p* puramente etimológica (*camp*s, *temp*s), la *ig* final que ahora suena *tx*,²⁷ etc. (Milà [1882: XV])

Després d'haver fet aquest breu recorregut per l'obra milanesa, i deixant de banda altres referències menors als dialectes catalans que trobem al llarg de la seva obra,²⁸ el lector haurà pogut comprovar no només que Milà i Fontanals tenia un coneixement molt aprofundit de la diversitat dialectal de la nostra llengua, sinó també que va ser el primer filòleg del nostre país que va creure necessari convertir aquesta realitat en objecte d'estudi científic i, en conseqüència, dedicar-hi una part significativa de la seva obra.²⁹ Milà, doncs, mereix ser considerat per mèrits propis el pioner de la dialectologia catalana, tant per les seves aportacions (sobretot pel que fa a les primeres classificacions dialectals de la nostra llengua) com per la seva fe en la necessitat i utilitat d'estudiar-los per al progrés de la filologia romànica. A més, tal com veurem seguidament, Milà va deixar un gran nombre de notes inèdites sobre l'estat dels dialectes catalans al segle XIX que ens reserven encara moltes sorpreses i que acreixeran sens dubte la seva vàlua com a capdavanter de la dialectologia catalana.

2. ELS ESTUDIS DIALECTALS INÈDITS DE MILÀ

Malgrat la vastitud de la seva obra, Milà deixà un bon nombre de materials inèdits en morir que, en general, han estat molt poc estudiats i que encara avui són la part de la seva obra més desconeguda. Aquests papers i notes particulars, que Milà llegà al seu deixeble Marcelino Menéndez y Pelayo i que estan dipositats actualment en la Biblioteca que duu el nom del filòleg castellà a la ciutat de Santan-

27. Milà estava convençut que la terminació *-ig* (cas de *puig*, per exemple) havia tingut antigament un so diferent de l'actual. Vegeu-ne la justificació a MILÀ (1875: 525, nota 2).

28. A tall d'exemple, podem citar les breus referències a l'alguerès en *La llengua catalana a Sardenya* (1868), al rossellonès en *Fonètica provençal: O* (1869) i als articles salats en *Un misterio provençal. Un artículo neolatino* (1870).

29. No podem oblidar que Milà tenia una relació molt fluida amb diversos romanistes europeus dedicats a l'estudi de les varietats dialectals romàniques com, per exemple, Paul Meyer, Gaston Paris, Alfred Morel-Fatio o Giuseppe Pitrè (en podeu trobar la prova als tres volums de l'*Epistolari d'En Manuel Milà y Fontanals* preparat per Nicolau d'OLWER [1932]). Una de les conseqüències més significatives d'aquesta relació fou el fet que Milà va formar part del jurat que premià un assaig sobre el francoprovençal del dialectòleg italià G. I. Ascoli en la convenció que la *Société d'Études Romanes* va organitzar el 1875 a Montpeller. Així mateix, el seu interès per la poesia popular l'havia posat en contacte molt aviat amb la realitat del català parlat arreu del domini.

der, estan formats pels apunts que el nostre autor anà recollint al llarg de la seva vida sobre diversos aspectes de la lingüística i la literatura romàniques, disciplines en les quals excel·lí a formar una de les obres cabdals de la filologia peninsular. Pocs estudiosos de l'àmbit català³⁰ han pogut accedir a aquest fons documental que algun dia caldria investigar detingudament i global. En la nostra opinió, molts punts encara no aclarits de l'obra milanesa podrien veure la llum si se'n fes l'estudi que mereixen, entre els quals, per exemple, hi hauria la resposta a la qüestió que hem plantejat sobre la *fonetica speciale* del baleàric.

Una part dels papers esmentats, numerats i classificats pel Milà mateix, són uns apunts, en un estat força acceptable de conservació, en què el nostre autor va recollir una gran quantitat de dades sobre els dialectes catalans.³¹ S'hi pot llegir, bàsicament, notes sobre fonètica, morfologia i lèxic del baleàric, valencià, català central (*oriental*, segons la terminologia milanesa) i, en menor quantitat, sobre el nord-occidental (segons Milà, *leridano*) i rossellonès, a banda de diversos materials relacionats amb els parlars catalans. Tot aquest conjunt de notes haurien estat la base per a la continuació d'un projecte que Milà deixà inacabat. Ens referim a la proposta de descripció i caracterització del català parlat contemporani que el nostre autor havia iniciat en publicar els *Estudios de lengua catalana* (1875),³² on començà a descriure el barceloní, la varietat del català que li era més propera:

De estos estudios, donde se inquiera *lo que es y lo que ha sido, no lo que debiera ser*, damos ahora tan sólo un primer ensayo y muy anticipada muestra, con respecto á la cual y á lo restante estimaremos cuantas noticias y observaciones se nos dirijan escritas o impresas.³³

Aquest projecte, al seu torn, havia de ser el punt de partida d'una gramàtica històrica del català que, segons Milà, no es podia iniciar sense conèixer abans la realitat del català parlat arreu de la geografia. Així ho havia justificat Milà davant d'Alfred Morel-Fatio i Camil Chabaneau, dos dels filòlegs francesos amb qui tenia més relació personal i epistolar, que eren partidaris de començar abans per una gramàtica històrica, tal com ho podem llegir en la següent carta:

30. Manuel Jorba i Joan Antoni Paloma són els dos filòlegs catalans que han conegut més bé aquest fons documental com a resultat de les recerques que han fonamentat les seves respectives tesis doctorals. Vegeu també SOLÀ (1991: 140).

31. Una part d'aquestes notes són la base de la tesi doctoral que estem elaborant a la Universitat de Barcelona dirigida pel doctor Josep Moran.

32. Vegeu MILÀ (1875: 509).

33. Vegeu MILÀ (1875: 509).

Conozco las ventajas que éste (el mètode històric) tendría y las desventajas del que sigo, que se verán todavía más en los artículos siguientes; pero pensando que lo mejor es enemigo de lo bueno y que tengo muchas notas sobre el catalán hablado y menos (por otra par te mas fáciles de reunir) sobre el antiguo, me he decidido a presentar lo que ahora hay. Si Diós me da vida empezaré después por el principio hasta llegar a nuestros días, y entonces no dejará de ilustrar muchos puntos dudosos de la historia el conocimiento de la fonética viva del catalán.³⁴

Així doncs, cal fer palès que els papers pòstums de Milà contenen una valuosa informació sobre les característiques dels dialectes catalans a la segona meitat del segle XIX, així com tota una sèrie de deduccions a què havia arribat després de contrastar i comparar les dades recollides. Queda clar, així mateix, que les notes a què fem referència havien de ser la base per a la continuació del projecte de descripció del català parlat contemporani que Milà s'havia proposat dur a terme i del qual únicament la part referent al barceloní, els *Estudios de lengua catalana*, pogué veure la llum.

En estudiar els papers autògrafs que fan referència a la fonètica dels parlars baleàrics, especialment els referits al vocalisme, ens vam adonar que aquests contenien tota una sèrie de comentaris i opinions que podien ser la clau que expliqués la proposta de divisió de les varietats del català en tres grups que Milà exposà als *Estudios* del 1875, en què la tercera varietat, el baleàric, restava sense justificació. Tot i així, com ja hem vist, Milà explicità posteriorment en la seva participació a l'homenatge a Boccaccio les causes generals que l'havien dut a fer-ho. Amb tot, aquest últim escrit deixava encara sense aclarir quins eren els trets de la fonètica del baleàric (qualificada de *speciale* per Milà) que en justificaven, segons el seu parer, la separació de la resta de dialectes catalans.

En aquest sentit, considerem que els trets de la fonètica baleàrica que van pesar en la decisió del 1875 pertanyen al vocalisme del català insular i no al consonantisme per una raó essencial: la majoria de característiques que separen la fonètica consonàntica del baleàric i la del català central poden ser localitzades igualment en altres parlars consecutius³⁵ com el valencià o l'alguerès. A pesar d'a-

34. Carta datada el 8-IX-1875 (vegeu *Epistolari de Manuel Milà i Fontanals*, tom II, 1932, p. 55-57). Cal assenyalar que Milà acabava de publicar els *Estudios de lengua catalana* del 1875 i que els dos filòlegs francesos acabaven de fer saber a Milà l'opinió que els mereixia el treball esmentat. Segons MOREL-FATIO i CHABANEAU, i malgrat l'interès que tenia disposar d'una descripció del català parlat a Barcelona, era més necessari i urgent per a la filologia romànica que Milà es dediqués a l'estudi de l'evolució històrica del català.

35. Fins i tot algunes característiques dels parlars constitutius com la iodització també són presents al baleàric. Així mateix, l'únic so específic d'una part del consonantisme mallorquí, l'articulació palatal de /k/ i /g/, és considerat per Milà com un fenomen a mig camí entre el vocalisme i el conso-

questes particularitats consonàntiques, Milà no va creure ni el 1861 ni el 1875 que aquests tipus de trets fossin una raó suficient per considerar aquests dos darrers parlars com a blocs dialectals diferenciats de l'occidental i l'oriental, respectivament. Així mateix, no podem oblidar que tant la classificació milanesa del 1861 com la del 1875 es basen principalment en les diferències que presenta el vocalisme àton dels diferents parlars del català, ja que són trets lingüístics que tenen una freqüència molt alta. L'estudi dels papers dipositats al Fons Milà de Santander, per tant, ens pot permetre esbrinar la visió que el nostre autor s'havia format sobre el vocalisme del baleàric i, en conseqüència, la raó última per la qual decidí separar el català oriental de l'insular el 1875. A banda d'això, cal ser conscients que la proposta binària del 1861, com ja hem demostrat, és una classificació feta a partir d'un coneixement profund del català parlat a Catalunya però superficial de la resta de les varietats del domini.³⁶ La divisió ternària del 1875, en canvi, ja va ser formulada a partir d'un bon coneixement de totes les modalitats del català, tal com ens ho demostren la carta de Milà a Morel-Fatio i Chabaneau i la mateixa introducció de Milà als *Estudios de lengua catalana*, l'obra on exposà la proposta que estem comentant.

Així doncs, partim de la base que el coneixement del català parlat arreu del domini per part de Milà havia variat significativament entre 1861 i 1875, sobretot del baleàric, i que aquesta ha de ser la causa que justifiqui el canvi d'opinió respecte a la classificació dialectal de la nostra llengua que podem llegir a la introducció dels *Estudios de lengua catalana*. Així mateix, també hem de tenir present que aquest últim treball era la primera part de la descripció que Milà s'havia proposat fer del català parlat a la seva època, un projecte que malauradament no passà d'una primera fase esquemàtica i que ha restat inèdit entre els papers personals del filòleg que es conserven a Santander.

3. EL VOCALISME DEL BALEÀRIC SEGONS ELS PAPERS INÈDITS DE MILÀ

Abans de passar a comentar el contingut de les notes del Fons Milà de Santander referides al baleàric, cal dir que hi ha un important desequilibri entre les notes dedicades al mallorquí, d'una banda, i les dedicades al menorquí (de fet, al

nantisme, ja que la percepció més primària d'aquest tipus de consonants és la segregació en la síl·laba afectada d'elements vocàlics no nuclears que transcriu de diferents maneres (per exemple, *quearn*, *quiar*, *peguian* per 'carn', 'car', 'peguen').

36. Com hem vist, la gran majoria dels trets citats per MILÀ a *De los trovadores en España* (1861) pertanyen al català parlat a «diversos puntos de Cataluña». Vegeu MILÀ (1861: 432-433).

maonès)³⁷ i a l'eivissenc, per l'altra. En total, Milà dedicà 30 fulls a descriure la fonètica del baleàric repartits de la següent manera: 20 per al mallorquí, 4 per al menorquí de Maó, 3 per a l'eivissenc i 3 de caràcter general. Una mica més de la meitat dels fulls citats, aproximadament, contenen informació sobre els diferents aspectes del vocalisme baleàric. A causa d'aquest desequilibri, és evident que Milà posseïa molta més informació sobre la fonètica vocàlica mallorquina que no sobre la dels altres dos parlars insulars, per la qual cosa la majoria de les notes que comentarem fan referència exclusivament a aquest dialecte. Així mateix, el diferent volum d'informació sobre les tres varietats insulars demostra que les concepcions de Milà sobre la fonètica del baleàric es basaven principalment en el mallorquí i que les característiques d'aquest parlar han d'haver tingut un paper destacable en la consideració del baleàric com a grup dialectal autònom en la classificació del 1875.

Milà obtenia la informació que comentarem a través de diferents canals, ja que mai no va visitar les Illes Balears. D'una banda, entrevistava naturals del país a Barcelona, tant si eren intel·lectuals (Tomàs Aguiló i Josep Maria Quadrado, per exemple, són citats a les notes) com gent de classe baixa (en alguns casos, Milà parla de diferents *Hombre(s) de la T[ierra]*),³⁸ però la major part de la informació prové de dos col·laboradors mallorquins amb qui tenia una destacada relació epistolar i personal: Mateu Obrador i Manuel Guasp.³⁹ Així mateix, Milà tenia molt en compte la *Gramática de la lengua mallorquina* (1836) de Joan Josep Amengual, ja que en cita diversos fragments i exemples i, en alguna ocasió, el *Diccionari mallorquí-castellà* (1840) de Pere Antoni Figuera.

Pel que fa al vocalisme tònic, Milà descriu l'existència de nou vocals tòniques en baleàric, set de simples i paral·leles a les de la resta del domini (/a/, /ε/, /e/, /i/, /ɔ/, /o/ i /u/) i dues de *mixtes* que representa amb diverses grafies. A través dels exemples, es palesa clarament que aquestes dues últimes tòniques són la vocal neutra tònica (representada per *ê*, *a* o fins i tot, *o*: *sêu*, *dêu*, *fainas*, *estralla*, *voure*, *dou*)⁴⁰ i la /a/ tònica palatalitzada per les oclusives [c] i [j] del mallorquí (repre-

37. Milà sempre parla del *mabonés* en les notes que estudiem; només en una ocasió fa referència a «Ciudadela y sus pueblos».

38. Les notes sobre l'eivissenc, per la seva estructura gairebé de transcripció lliure d'una conversa i pel tipus de lèxic recollit, han de ser fruit d'una entrevista amb alguns eivissencs d'extracció popular, probablement mariners que feien la ruta Barcelona-Eivissa. La informació recollida sobre el sollerí, així mateix, procedeix íntegrament d'un anònim *Hombre de la T*.

39. A banda de la relació epistolar amb aquests dos personatges (vegeu NICOLAU D'OLWER [1932]), Milà destaca i agraeix en la segona edició del *Romancerillo* (1882) la seva col·laboració en la tasca de compilació de poesia popular. En les notes sobre el maonès se cita també *Lorenzo Pons*, un canonge.

40. És evident que l'ús de la grafia *o* a fi de representar la neutra tònica apareix sempre que la vo-

sentada a través de *ea, ia* o àdhuc *e: quearn, queab* (cap), *quiar, peguian, guenancia*.⁴¹ Com és d'esperar, les nou tòniques esmentades se situen en els fulls dedicats al mallorquí, ja que és l'únic parlar on es poden localitzar consonants oclusives palatals. En les notes sobre el maonès, en canvi, només es descriuen les set més generals al domini, però es fa una breu referència a la neutra tònica de l'àrea occidental de l'illa (*Estrella x Ciudadela y sus pueblos Estralla* [full 52]); en les de l'eivissenc s'esmenta l'oposició existent entre el parlar de la Vila,⁴² amb els set elements més generals i la neutra tònica, i el del *campo* de l'illa, que només presenta els set primers: «*voure, a veces parece mixta. Campo vèure*» (full 58).

És evident que els elements del sistema tònic que més criden l'atenció en els fulls inèdits de Milà són les dues vocals que, seguint la terminologia milanesa, hem definit com a *mixtes*. En aquest sentit, cal conèixer la descripció dels tipus de vocals existents a les llengües romàniques que MILÀ havia fet a *De los trovadores en España* (1861: 431), una classificació que és essencial per entendre les idees fonètiques del nostre autor sobre el vocalisme i, en conseqüència, per interpretar adequadament les notes que comentem. En l'obra esmentada, doncs, Milà parla sobre aquests sis tipus de diferències entre les vocals romàniques:

I. En la cantidad, es decir, en que la sílaba sea larga o breve [...].⁴³ II. La acentuación, es decir, que recaiga o no el acento en la vocal. Esto da un diferente valor a la vocal aunque no cambie en nada su naturaleza, pero en los países en que se pronuncia con dejadez puede hacerla más limpia. III. La distinción entre cerradas y abiertas, es decir que la *e* se acerque más o menos a *a* o a la *i* y la *o* a la *a* o a la *u*; en el primer caso son abiertas, en el segundo cerradas. La escala de modificaciones es muy extensa, es decir, puede haber varias *ees* cerradas o abiertas. IV. Vocales mixtas, como las que se llaman diptongos en francés: *oe, eu*, etc., a las que con poca exactitud se llaman mudas en mallorquín y són en éste mezcla de *a* y *e* o bien de *o* y *e*. V. Vocales no mixtas pero pronunciadas con poca limpieza, como la *e* no acentuada de Barcelona. VI. Vocal oscura o muda, és decir, la *e* que se pronuncia la menos posible o no se pronuncia como sucede en la de este nombre en francés.

cal esmentada ha estat labialitzada per una [w] contigua. A Phonétique Catalane Milà opinava que aquest canvi s'explicava per un reforç d'un dels components de la vocal mixta (concretament de la *o* en detriment de la *e*). Així mateix, Milà sabia que aquest fenomen no era general a Mallorca sinó un *effet de localité* o, tal com diu en els papers que estudiem, un tret propi de *pagès*. El mateix fenomen també és descrit en les notes dedicades a l'eivissenc (*voure, «a veces parece mixta»*).

41. Milà també descriu aquest tipus de vocals mixtes en posició àtona: *barquea, musique*, etc.

42. A través de les característiques eivissenques recollides, deduíem que Milà, anàlogament al cas menorquí, es va centrar en la varietat parlada a la capital de l'illa.

43. Milà dubta força de l'existència real d'aquest tipus de vocals en les llengües romàniques, però les cita perquè alguns autors destacats defensaven aquesta postura.

Les vocals mixtes mallorquines que hem esmentat, doncs, pertanyen al quart tipus de vocals, fet que demostra que Milà va ser coherent amb aquesta concepció del vocalisme al llarg de la seva obra, ja que la vocal neutra tònica és definida a *Estudios de lengua catalana* (1875: 514) com una «vocal doble o diptongo simultaneo æ» i a *Phonétique catalane* (1877)⁴⁴ com una «voyelle, ou mieux, diphtongue simultanée, [...], c'est-à-dire composée de *o* et *e*», un fet que evidenciaria la gran connexió que existeix entre les obres publicades de Milà i els seus papers pòstums.

Si bé és cert que Milà, com acabem de veure, exposà en diverses ocasions la seva concepció de la [ɫ], l'altra vocal mixta representada habitualment per *ea* a què hem fet referència, no apareix en cap altre escrit de Milà que no sigui les notes que comentem. Amb tot, no deixa de ser significatiu que en la definició de les vocals mixtes que hem vist suara s'esmenti «las que con poca exactitud se llaman mudas en mallorquín y són en éste mezcla de *a* y *e* o bien de *o* y *e*», ja que aquesta frase pot ser interpretada perfectament en el sentit que en mallorquí existeixen tant una com dues vocals mixtes. Així, doncs, estem convençuts que la vocal mixta «mezcla de *a* y *e*» és la vocal que apareix grafiada majoritàriament a les notes que comentem a través de *ea* i, en menys ocasions, *ia* i que apareix sempre en contacte amb alguna oclusiva palatal del mallorquí.⁴⁵ Pel que fa a aquesta suposada vocal mixta, Milà en recull casos tant als papers dedicats al vocalisme com al consonantisme mallorquí, per la qual cosa deduïm que no tenia del tot clara la classificació més adequada per al fenomen. Amb tot, Milà diu clarament en les seves notes que la consonant és la causa dels canvis vocàlics: «Creo simple modificación a efecto de la *K*. Yo creo *e* muy suave aunque Obrador como yo antes ha creído *i*» (full 17); «la *a* toma el sonido de la *e* de la suavidad de la *g*; *G* tan suave que parece *Y*» (full 18). Com podem llegir, Milà interpreta encertadament la sensació acústica que produeix l'oclusiva palatal: la segregació d'un element semivocàlic⁴⁶ que no sap si qualificar de *e* o de *i*.⁴⁷ Per això, Milà usa indistintament les grafies

44. Aquest article és el millor exponent de la concepció milaniana sobre la neutra tònica de bona part del baleàric. Així mateix, Milà creia que havia estat una vocal general a tot el català de l'edat mitjana.

45. Amb tot, aquest tipus de consonants no són generals a Mallorca sinó només de determinades zones. Vegeu VENY (1983: 88).

46. La sensació que l'oclusiva palatal és un compost de /k/ o /g/ i una glide palatal, més o menys perceptible, és la descripció més primària que es pot fer d'aquest tipus de sons. VENY (1983: 88), per exemple, utilitza l'exemple *reguià* «regar» per explicar al públic no especialitzat les característiques d'aquestes consonants mallorquines.

47. La [j] mallorquina és tan oberta que arriba a ser articulada pràcticament com una [e] asil·làbica. Vegeu MASCARÓ i RAFEL (1981).

ea o *ia* a l'hora de representar aquesta vocal, que seguint els seus esquemes fonètics haurem de qualificar de *mixta* a causa de la naturalesa doble. Tot i que les consonants palatals esmentades no es localitzen fora de Mallorca, Milà insinua en els fulls dedicats al maonès que en aquest últim parlar també es poden detectar articulacions properes a la *ea* doble: «Dice T.⁴⁸ que la *c* (*K*) es pura pero el mismo pronuncia un poco *queab* que en el campo de Mall. es la *a* inglesa que se parece un poco a la *e*. En Mahón la pronuncian mas dulce, la *e* mas cerrada (mas *oe*) [full 54]». L'anterioritat més acusada de la /a/ tònica menorquina, que és independent del context consonàntic,⁴⁹ fou el tret que, amb tota seguretat, induí Milà a fer aquest paralelisme amb el mallorquí.

Així doncs, Milà descriu en els papers conservats a Santander un sistema vocàlic tònic per al mallorquí en què, a banda de les set vocals tòniques més generals, es detecten dues vocals *dobles* o *mixtes* (*oe* i *ea*) que corresponen, respectivament, a allò que actualment considerem com a [ə] tònica i [a+] palatalitzada. Pel que fa al menorquí, es presenten dos sistemes vocàlics: el del maonès, amb les set vocals obertes i tancades i una vocal mixta propera a *ea* però «mas dulce» que la del mallorquí (amb «la *e* mas cerrada», és a dir, amb el primer element més tancat), i el del ciutadellenc i la seva àrea d'influència, diferenciat del primer per la presència de la mixta *oe* i per la probable absència de *ea*.⁵⁰ Sobre el vocalisme tònic de l'eivissenc, com ja hem dit, es destaca l'oposició entre la ciutat i el *campo* pel que fa a la presència de la mixta *oe* (labialitzada en *o* a *voure*) en el primer i la seva absència en el segon, a banda de les set obertes i tancades generals.

Com es pot deduir ràpidament, les suposades vocals mixtes de gran part del baleàric que Milà creia haver-hi trobat podrien ser un dels trets de la *fonètica speziale* que justificarien la separació de la varietat insular del català de la resta de parlars catalans en la proposta del 1875. Tanmateix, deixant de banda l'encert o el desencert de la descripció milaniana del baleàric, creiem que la presència de les dues vocals mixtes en el paradigma tònic d'aquest darrer parlar no pot ser la característica principal de la fonètica insular en què es va basar Milà a l'hora de fonamentar la classificació dialectal que llegim als *Estudios de lengua catalana*. La causa, al nostre entendre, és clara: en la proposta del 1861 Milà, tot i parlar de la [ə] tònica mallorquina i —amb força probabilitat— de la palatal *ea*, no va considerar que les dues *mixtes* esmentades fossin prou importants per justificar la se-

48. *T.* és l'abreviatura de *l'Hombre de la Tierra*.

49. RECASENS (1991: 91) detecta igualment aquesta característica en una part del mallorquí (la zona on no existeixen les oclusives palatals), català nord-occidental meridional i valencià septentrional.

50. Aquesta vocal, però, només és localitzada en el maonès. Sobre el ciutadellenc, s'indica únicament la presència de la neutra tònica en aquest parlar.

paració del baleàric de la resta de l'oriental. Tot i així, no es pot descartar que aquest tipus de vocals, per la seva singularitat, haguessin tingut algun paper o influència en la classificació milaniana del 1875, però segurament no constitueixen el tret principal que més pesà en la decisió de separar el baleàric de l'oriental que llegim als *Estudios*.

Així, doncs, com ja hem avançat, creiem que les característiques del vocalisme en què Milà es va fonamentar a l'hora de considerar *speciale* la fonètica del baleàric han de localitzar-se necessàriament en la descripció del sistema vocàlic àton d'aquest darrer parlar que podem llegir en les notes inèdites del Fons Milà de Santander i que passarem tot seguit a comentar sumàriament.

En aquest sentit, el primer que hem de deixar clar és que Milà, ni a les notes inèdites que comentem ni en la seva obra publicada, mai no va parlar de l'existència d'un so àton diferent dels que apareixen en posició tònica en català. Ens referim al fet que en la concepció milaniana del vocalisme del català oriental i balear no existeix el concepte de vocal neutra àtona, ja que aquest so era considerat per Milà una simple variant inaccentuada de /a/.⁵¹ Així ho palesa Milà, per exemple, en l'explicació de la «substitución [...] de la *a* a la *e* y de la *o* a la *u*» (Milà 1861: 435) que es produïa entre les vocals inaccentuades dels parlars orientals en la seva primera proposta de classificació dialectal:⁵²

Tal vez se nos niegue que la sustituida es una verdadera *a* o una verdadera *u*. En tal caso preguntamos: ¿en la pronunciación de la palabra *sogra*, quién adivina si se trata de «suegro» (*sogre*) o «suegra» (*sogra*); de la palabra *para*, si significa «padre» (*pare*) o «para» (*para*, del verbo *parar*); de la *cuqueta* (por *coqueta* o *cuqueta*) si se trata del diminutivo de «torta» (*coca*) o de «gusano» (*cuca*)?⁵³

Milà, doncs, opinava que en posició àtona les úniques vocals del català oriental que es modificaven en *a* i *u* (segons Milà, *sustituían*) eren la *e* i la *o*, respectivament, però no la *a* i la *u*, que continuaven essent essencialment idèntiques als seus correlats tòpics.⁵⁴

La concepció sobre el producte de la neutralització de les [a] i [e] àtones en baleràric que llegim en les seves notes inèdites és essencialment la mateixa que aca-

51. SEGARRA (1985) i ROSSICH (1995) també han arribat a aquesta conclusió.

52. Vegeu també la definició de les *ee* i *aa* àtones del barceloní a MILÀ (1875: 514-515). En aquest sentit, és molt significatiu que, en la versió del conte del Decameró al *Catalano orientale* que Milà prepara per a l'homenatge a Boccaccio, tota vocal neutra àtona aparegui representada amb la lletra *a* (vegeu BERNAT [en premsa]).

53. MILÀ (1861: 434).

54. «La *a* àtona suena más impura que la tónica, recibiendo, *sin perder su sonido fundamental* un tinte algo más intenso de *e* y de nasalidad» (el subratllat és nostre). Vegeu MILÀ (1875: 514).

bem de veure per als dialectes orientals, és a dir, Milà també opina que la neutra àtona del baleàric és una *a* àtona i que el so que s'ha modificat és només la *e*. Amb tot, Milà diu clarament en les seves notes inèdites que la *a* àtona del baleàric no és exactament la mateixa que la de l'oriental i que en aquest dialecte es detecten moltes excepcions a la regla de la conversió de les *ee* àtones en *a*. Pel que fa al primer aspecte, aquesta és la descripció de les *aa* àtones mallorquines:

Creo que no hay mas diferencia [entre les *aa* tòniques i àtones] que la que da el acento. Diferencia acaso mayor que en oriental porque la *A* àtona participa más de *e*. (full 1)
 Me parece que la *a* atona y la *e* convertida en *a*, mas mezclada de *e* que entre nosotros. (full 7)

Com podem comprovar, estem davant de la primera comparació entre les vocals neutres àtones del català central i les d'un parlar baleàric —el mallorquí.⁵⁵ En aquest aspecte Milà s'avança a les caracteritzacions més precises del so esmentat fetes modernament que valen el caràcter més tancat (més *e*, segons Milà) d'aquesta vocal àtona en mallorquí.⁵⁶ No és, certament, una diferència essencial amb la *a* àtona del català central, però és evident que constitueix una peculiaritat que no podia ser menystinguda per Milà a l'hora de considerar la classificació més adequada per a aquests dos parlars segons el nombre d'afinitats o diferències que els caracteritzen.

Amb tot, la novetat més destacable que llegim a les notes sobre les vocals àtones del mallorquí és el fet que Milà creu detectar-hi més elements fonètics en aquesta posició que els que havia descrit per al barceloní. Concretament, a banda de la [o] àtona sense neutralitzar del mallorquí i de la *a*⁵⁷ i la *u* àtones, Milà descriu tres (de fet, quatre) nous tipus d'elements vocàlics àtons en les seves notes inèdites sobre el mallorquí.

En primer lloc, hi llegim exemples de [e] tancada àtona com «*pégar* pron. diferente de *pagar*». A banda de les que es troben habitualment en mallorquí en determinades posicions,⁵⁸ cal tenir presents alguns exemples com *guananci(a)* o *mú-*

55. Milà no diu res sobre la naturalesa de la *aa* àtones del maonès i eivissenc, però segurament deia opinar que eren essencialment idèntiques a la del mallorquí.

56. Vegeu RECASENS (1991: 106).

57. La majoria dels exemples de *e* àtona que llegim a les notes inèdites són representades amb la lletra *a* (per exemple, *verja*, *tanim*, *padreta*, *metja*, *antendre*, etc.) per la qual cosa és evident que Milà havia arribat a la conclusió que la regla de la «sustitución de la *e* a la *a*» també es donava en mallorquí, tot i que no sistemàticament.

58. Ens referim, concretament, a la [e] àtona descrita per Joan VENY (1983: 80) en algunes formes verbals o postverbals, mots derivats, algunes terminacions i cultismes que són generals en mallorquí. Vegeu també RECASENS (1991: 128).

sique en què l'àtona ha estat palatalitzada per l'oclusiva precedent. Sense considerar la qüestió de la naturalesa real d'aquestes últimes vocals,⁵⁹ la seva grafia ens indica clarament que Milà les considerava autèntiques *ee*.

En segon lloc, un tipus de vocals àtones definides de diferents maneres, però sempre com a vocals a mig camí entre *a* i *e*.⁶⁰ Aquest tipus de vocals es localitzen a l'apartat que Milà dedicà a les *ee* àtones mallorquines (full 8) al costat dels exemples de *ee* àtones convertides en *a*. Si tenim en compte els comentaris i exemples amb què Milà presenta aquest tipus de vocals àtones del mallorquí, cal subdividir aquesta classe de vocals en dos grups: les que s'acosten més a *e* i les que s'acosten més a *a*. Així, pel que fa al primer subtipus, Milà ens presenta un seguit d'exemples aportats per Guasp en què l'àtona és definida com a «*E no A, E algo de a y casi líquida (Guasp) o Casi E*», i que anomenarem per comoditat *casi e*: «*esquena, estima, estovaya, estornell, Sa taula casi e, S (=el) según G. Es y no as*». Com podem veure aquest tipus de vocals es localitzen sempre en la síl·laba inicial dels mots començats per *es-* i en la vocal àtona dels articles mallorquins. A través dels comentaris que acompanyen aquests mots, Milà indica que Guasp és la persona que els hi ha aportat, tot reconeixent que el seu altre col·laborador, Obrador, no està d'acord amb aquesta consideració («*Obr. Esquena, estima, etc. atonas todas iguales = a*»). L'altre subtipus d'àtones, que Milà anomena (*E*) *casi a*, està representat per la vocal àtona d'alguns monosíl·labs àtons com «*te* pron. *casi a (te nombre e clara), de prep. casi a, Ay vuy aná algo de e*», entre altres exemples. Si seguim els esquemes fonètics de Milà, és evident que cal considerar aquests casos com a exemples de *ee* àtones que tendeixen més o menys a esdevenir *a* (més acusadament en les *casi a* i menys en les *casi e*), però sense assimilar-s'hi totalment, a diferència de les *ee* àtones del català central i la majoria de les mallorquines.⁶¹ En aquest sentit, cal tenir present que algunes *ee* àtones del barceloní ja van ser descrites per Milà com a *oscuras* a causa de la «pronunciación

59. En alguns parlars mallorquins (de manera sistemàtica en el de Sineu), la neutra àtona en contacte amb una palatal pot esdevenir [e]. Vegeu RECASENS (1991: 128).

60. Si ens basem en la descripció del tipus de vocals existents en les llengües romàniques que Milà establí a *De los trovadores en España* (1861), aquest tipus d'àtones mallorquines podrien ser considerades probablement com a pertanyents a la classe III, específicament les *ee* obertes o tancades que «se acercan más o menos a *a* o a *e*», ja que Milà reconeix que l'escala de modificacions entre les *aa* i les *ee* pot ser molt extensa. Tot i així, no podem descartar que també puguin formar part del IV tipus (les ja anomenades vocals *mixtes*), com, fins i tot, a la V classe, les vocals «no mixtas pero pronunciadas con poco limpieza, como la *e* no acentuada de Barcelona». Tanmateix, Milà no indica en les notes sobre el mallorquí en quina classe de vocals caldria incloure aquestes àtones intermèdies entre *a* i *e*.

61. Recordem que la majoria de *ee* àtones mallorquines que apareixen a les notes inèdites de Milà són considerades i grafades com a simples *aa*: *tanim, manats, antendre, padreta, padragá, anguaný, sauria, vauria, rat-tó, mara, rastra, metja, als-a feyan*, etc.

más descuidada». ⁶² Aquestes últimes vocals apareixien exemplificades a través de la *e* de monosíl·labs àtons molt freqüents (*el, em, et, es, en* —art. i adv.) i la inicial dels mots començats per *es-* (*estisoras*), paral·lelament als exemples mallorquins que acabem de comentar. Milà, doncs, devia considerar que la freqüència d'ús d'aquests mots ocasionava modificacions en la naturalesa de la vocal àtona, que només podien ser explicades, partint dels seus esquemes fonètics, com a *ee* que tendien a esdevenir *aa* en diferents graus, però sense assimilar-s'hi completament. La diferència entre la descripció del barceloní feta als *Estudios* i les notes sobre el mallorquí que hem comentat pel que fa a aquesta última qüestió rauria en la desigual descripció i catalogació de les vocals (*oscuras* en barceloní i *casi e* o *casi a* en mallorquí), dissemblança que podem interpretar en el sentit que les *ee* àtones del mallorquí i del barceloní en els contextos esmentats tendeixen a no ser exactament iguals a la resta de *aa* àtones, tot i que en mallorquí la diferència és més acusada.

En tercer lloc, com ja hem avançat, Milà detecta nombrosos casos de *aa* àtones modificades per l'oclusiva palatal amb què estan en contacte, com *toqueador, barquea, matjaquea, musique, fregue, peguian*, etc. i que són representades tant per *ea* com per *ia* o *e*. Tenint en compte els esquemes fonètics del nostre autor, cal tenir present que els casos en què l'àtona palatalitzada és representada *e* poden ser considerats perfectament *aa* àtones convertides en *e*, és a dir, la regla contrària a la que Milà havia descrit per a l'oriental. Així mateix, és evident que les [ə] àtones representades per *ea* també pressuposen l'existència d'una vocal mixta en mallorquí inexistent en català central. Milà, doncs, descriu en les seves notes un inventari del vocalisme àton del català de Mallorca molt més nombrós que el que havia presentat als *Estudios* per a l'oriental barceloní.

Així, doncs, el més destacable de les suposades vocals àtones intermèdies entre *a* i *e* (*casi e* i *casi a*) detectades en mallorquí, ⁶³ de les [e] en posició àtona i de les *ee* àtones palatalitzades que representa generalment per *ea* (i que en alguns casos són considerades autèntiques *ee*) és el fet que Milà està descrivint una sèrie de casos en què no es compleix una de les lleis que fonamenta la seva divisió entre dialectes orientals i occidentals del 1861 i 1875: la conversió sistemàtica de les *ee* àtones en *a*. Si, a més, tenim en compte que el mallorquí no neutralitza generalment l'oposició entre [o] i [u] àtones, ⁶⁴ és evident que quan Milà va proposar la

62. «La pronunciación más descuidada hace oscura la *e* inicial antes de *s* y la de los monosílabos átonos». Vegeu MILÀ (1875: 515).

63. És evident que no es tracta de res més que de variacions, reals o suposades, de l'obertura de la [ə].

64. Milà ens descriu a les seves notes alguns casos de [o] àtones modificades en [u] davant de [i] o [u], majoritàriament tòniques: *butifarra, cuïta, cusí, durmí*, etc. Fins i tot, assenyala que hi ha algunes

seva classificació tripartida dels dialectes catalans ja sabia que en mallorquí la *sustitució* de les *ee* àtones per *a* i de les *oo* àtones per la *u* no era sistemàtica i que presentava tot un seguit d'excepcions remarcables que aconsellaven considerar aquest parlar un grup a part de l'oriental, malgrat les evidents afinitats entre ambdós dialectes pel que fa a la resta del vocalisme àton.

Pel que fa al menorquí i a l'eivissenc, malgrat les poques dades recollides per Milà sobre aquests dos parlars, trobem també algunes notes que indiquen l'existència en determinats exemples de [e] (o [ɛ]) en posició àtona. Els casos més destacables es troben en el menorquí de Maó i es localitzen en posició final de mot. Així, paraules com *Tonie*, *aigue* o *robelle* o notes com «*se taula*, un poco de *e*», que llegim al full 52, ens informen d'una realització més oberta de la vocal neutra final que ha esdevingut [e] o [ɛ] en una part del menorquí actual. Aquesta tendència a modificar les [ə] en posició final s'ha originat en menorquí al darrer terç del segle XIX⁶⁵ i podem considerar, per tant, que les notes de Milà són una de les primeres mostres documentals del canvi.

Pel que fa a l'eivissenc, només llegim al full 58 una sola nota que faci referència a *ee* àtones: *quexal* no *caxal*. No creiem que calgui interpretar la grafia d'aquest exemple com una mostra de l'existència de [e] àtones en el parlar pitiús ja que, a diferència del mallorquí, aquest tipus de vocals són molt excepcionals i recents en eivissenc.⁶⁶ És molt probable, doncs, que sigui un simple cas de [ə] articulada en una posició més tancada que en català central que Milà va interpretar erròniament com a [e].

En conclusió, les notes de Milà referents als tres parlars baleàrics, especialment les referents al mallorquí, fan palès que el nostre autor havia deduït el 1875 que en el català insular no s'aplicava sempre la regla de la *sustitució* o confusió de les *ee* àtones amb la *a*, una llei que, segons les seves pròpies indicacions, es complia sistemàticament en català oriental (llevat dels mots compostos o amb prefix tònic). Sembla evident, per tant, que a l'hora d'escriure els *Estudios de lengua catalana* Milà ja opinava que el vocalisme àton baleàric i el del català oriental continental, malgrat les afinitats que presenten, no formaven exactament el mateix tema.

localitats, com Manacor i possiblement Palma, en què la [o] àtona es manté sempre inalterada, i d'altres, com Sòller, en què l'àtona esmentada esdevé sempre [u]: *Obr. sollerich pusam, pusau etc. Manaco ninguna*.

65. Vegeu la gènesi d'aquest canvi i la difusió al llarg del nostre segle a MONTROYA (1995: 174-175). Segons GINEBRA (1996: 96-97), Febrer i Cardona ja parlava de *ee* obertes àtones a fi de mot en menorquí a *Principis Generals y Particulars de la Llengua Menorquina* (1821).

66. VENY (1977: 15) només en localitza a castellanismes que han arrelat recentment a l'illa.

4. IMPLICACIONS DE LA DESCRIPCIÓ MILANIANA DEL VOCALISME ÀTON BALEÀRIC

Un cop vista la concepció milaniana del vocalisme àton balear, estem en condicions de copsar-ne l'abast i l'impacte que implica tant per al conjunt de l'obra filològica de Milà com per a la història de la lingüística catalana. Així, és evident que la divisió binària dels parlars catalans en orientals i occidentals que el nostre autor establí el 1861⁶⁷ no encaixa amb les dades que acabem de veure. D'una banda, perquè la part més emblemàtica del baleàric, el mallorquí, no confon en posició àtona [o] i [u] i, d'altra banda, perquè en català insular, i amb diferents freqüències segons l'illa,⁶⁸ no es dona sempre la confusió de les *ee* àtones en *a*. A més, cal tenir en compte el caràcter més barrejat de *e* (de fet, més tancat i labialitzat) de la vocal neutra àtona (*a* àtona per a Milà), les vocals intermèdies entre *a* i *e* la mixta àtona *ea* i l'existència de [e] àtones en contextos en què el català oriental té [ə]. Totes aquestes característiques descrites a les notes que hem comentat com a pròpies del baleàric (sobretot del mallorquí) ens fan concloure que el 1875 Milà havia arribat a la conclusió que la classificació binària dels dialectes catalans que ell mateix havia establert el 1861, basant-se en el tractament diferenciat del vocalisme àton dels parlars del Principat, no era aplicable o era d'aplicació problemàtica al català insular. Creiem, per tant, que la divisió ternària del 1875⁶⁹ en què Milà distingeix entre català oriental, català occidental i català baleàric està motivada pel fet que ja tenia coneixements sobre les especificitats del vocalisme àton baleàric. Això implica també que cal entendre el vocalisme àton del català oriental com un sistema format per tres elements: *a*, *i* i *u*. Per aquesta raó, a més, Milà va incloure entre els dialectes orientals una varietat com l'alguerès, que presenta notables diferències amb la resta de parlars catalans, fins i tot més que el baleàric. En definitiva, Milà opinava segurament que el vocalisme àton de l'alguerès era idèntic al del català central i rossellonès.

Restaria encara per contestar dues preguntes bàsiques: per què Milà no va especificar el 1875 els motius que l'havien dut a fer del baleàric un grup a part de l'oriental i occidental i per què no es va decidir a publicar les notes que hem comentat. Per respondre a la primera qüestió caldria tenir present que les notes manuscrites que hem comentat són apunts de treball elementals i poc elaborats que

67. Vegeu MILÀ (1861).

68. Si Milà hagués dedicat la mateixa atenció als tres parlars baleàrics, hauríem pogut precisar més exactament l'abast del fenomen en menorquí i eivissenc. Som conscients, per tant, que donem una conclusió basada en notes de desigual informació.

69. Vegeu MILÀ (1875: 511).

havien de ser el canemàs de la futura caracterització de les diferents varietats del català parlat a la seva època, tal com ja ho havia fet per al barceloní.⁷⁰ També cal tenir present que Milà s'havia basat principalment en fonts bibliogràfiques (bàsicament Amengual [1836] i Figuera [1840]) i en les informacions proporcionades pels seus col·laboradors illencs (Guasp i Obrador per al mallorquí i Pons per al menorquí). Tota aquesta informació, per tant, no havia pogut ser contrastada fidedignament amb la realitat. Per això Milà, que podem qualificar de primer lingüista català modern,⁷¹ no devia estar absolutament segur de la fiabilitat de les dades que hem vist o no les devia considerar prou treballades i/o suficients. És molt probable que pels motius que acabem d'exposar Milà no s'atrevis el 1875 a justificar encara la separació del *catalán baleárico* dels altres dos blocs dialectals (oriental i occidental) i que s'esperés a fer-ho en la futura publicació d'aquestes notes d'una manera més ben fonamentada i elaborada on ja hagués pogut sistematitzar els casos en què les *ee* àtones no esdevenien *a* i en què la *a* àtona es transformava en un so similar a *e* o proper (representat per *ea*). La indecisió que comentem justificaria, a més, que quan Milà va participar en l'homenatge a Boccaccio (1875) definís la fonètica del baleàric amb un adjectiu tan vague i poc precís com *speciale*.

Amb tot, una lectura atenta de l'obra posterior de Milà fa palès que el filòleg vilafranquí fou coherent amb la seva proposta tripartida dels *Estudios* i que a partir del 1875 sempre diferencià el baleàric de l'oriental. Així, a *Limites de las lenguas románicas* (1877:535) Milà diu que «el territorio continental de la lengua catalana, que en la parte léxica y gramatical no ofrece muy considerables diferencias, con respecto a la vocalización se divide en dos grandes regiones: la del S. y la del O., (...), y la del NE» (la cursiva es nostra). Així mateix, en el pròleg de la segona edició del *Romancerillo* (1882) sempre separa les característiques lingüístiques de les composicions populars baleàriques amb les provinents de l'est del Principat;⁷² el següent paràgraf, fins i tot, ens il·lustra clarament que Milà continuava amb els seus dubtes sobre la naturalesa de les *aa* i *ee* àtones mallorquines:

70. Recordem que «De estos estudios, donde se inquiera *lo que es y lo que ha sido*, no *lo que debiera ser, damos ahora tan solo un primer ensayo y muy anticipada muestra*» (el subratllat és nostre). Vegeu MILÀ (1875: 509).

71. SOLÀ (1991: 143-144), comentant els *Estudios* milanians de 1875, diu: «Per primera vegada tenim una descripció científica del català (...). Una altra manera justa de qualificar-lo seria dir-ne que és l'estudi més seriós sobre la llengua catalana fet fins al moment (...), és perfectament comparable als primers treballs que Fabra publicarà uns quants anys més tard».

72. Vegeu especialment MILÀ (1882: XV). Cal assenyalar igualment que Milà continua considerant el valencià la «subvariedad meridional (...) del catalán occidental» (MILÀ [1882: XI]).

En las copias que de las conciones mallorquinas me han sido comunicadas he observado falta de uniformidad en la *e* ó *a* de la sílaba final átona, no menos que en algunas interiores. Sin prejuizar la naturaleza del sonido, me he decidido por la escritura *a*, como la que ha sido más usada, á lo menos hasta los últimos tiempos.⁷³

Pel que fa a la qüestió que expliqui per què Milà no va treure a la llum les dades que havia recollit sobre el balear, així com les referents als altres parlars catalans, és lògic pressuposar que l'edat avançada del nostre autor, els seus problemes de salut⁷⁴ i els darrers projectes que l'absorbiren⁷⁵ van anar ajornant la continuació dels *Estudios de lengua catalana* fins que el sorprenué la mort el 1883. Aquesta ha de ser, segurament, la causa per la qual la primera descripció científica i no prescriptiva dels parlars catalans, i, per tant, del balearic, va quedar oblidada i guardada, amb tots els seus papers personals, al Fons Milà de la Biblioteca Menéndez y Pelayo de Santander.

FRANCESC BERNAT I BALTRONS
Universitat de Barcelona

BIBLIOGRAFIA CITADA

- AMENGUAL, J. J. (1836): *Gramática de la lengua mallorquina*. Imprenta Real, Palma de Mallorca.
- BERNAT, F. (1999): *Una descripció lingüística desconeguda de les comarques del sud del País Valencià al segle XIX*, «Caplletra», 27, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.
- (2000): *Una versió dialectal inèdita de Milà i Fontanals sobre un dels contes del Decameró*, dins l'homenatge *Basilio Losada: ensinar a pensar con liberdade e risco*. Publicacions de la Universitat de Barcelona, Barcelona.
- COLOMINA, J. (1999): *Dialectologia catalana. introducció i guia bibliogràfica*. Universitat d'Alacant, Alacant.
- GINEBRA, J. (1996): *L'obra gramatical d'Antoni Febrer i Cardona*. Institut d'Estudis Menorquins: Maó.
- FIGUERA, P. A. (1840): *Diccionari mallorquí-castellà*. Llibreria d'Esteve Trias, Palma de Mallorca.
- MASCARÓ, J. i J. RAFEL (1981): *La e intervocàlica balearica*, «Randa», 11, Curial.

73. MILÀ (1882: XVI).

74. Milà tenia 65 anys el 1875. Morí el 1884 després d'haver reduït força el seu ritme de publicacions a causa dels problemes de salut.

75. No hem d'oblidar que Milà és sobretot un estudiós de la literatura i que la seva gran darrera obra va ser la segona edició del *Romancerillo catalán* (1882), que no va quedar completa.

- MILÀ, M. (1861): *De los trovadores en España* dins *Obras Completas de Manuel Milà y Fontanals*, volum II. Librería de Álvaro Verdaguer, Barcelona.
- *Quatre mots sobre ortografia catalana*, dins *Obras catalanes d'En Manuel Milà y Fontanals* (1908): Gustau Gili Editor, Barcelona.
- (1875): *Estudios de lengua catalana*, dins *Obras Completas de Manuel Milà y Fontanals*, volum III. Librería de Álvaro Verdaguer, Barcelona.
- (1876): *Phonétique Catalane: OE*, «Revue de Langues Romanes», 1876, Montpellier.
- (1877): *Límites de las lenguas románicas*, dins *Obras Completas de Manuel Milà y Fontanals*, volum VI, Librería de Álvaro Verdaguer, Barcelona.
- (1882): *Romancerillo catalán. Canciones tradicionales*, dins *Obras Completas de Manuel Milà y Fontanals*, volum VIII. Librería de Alvaro Verdaguer, Barcelona.
- MONTOYA, B. (1995): *L'observació del canvi fonològic en el català balear*, dins *La sociolingüística de la variació*, PPU, Barcelona.
- NICOLAU D'OLWER, L. (1932): *Epistolari d'En M. Milà i Fontanals*, 3 volums. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.
- RECASENS, D. (1991): *Fonètica descriptiva del català*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.
- ROSSICH, A. (1995): *Una qüestió d'història de la llengua a l'Edat Moderna: el reconeixement de la vocal neutra*, dins *La llengua catalana al segle XVIII*. Quaderns Crema, Barcelona.
- SEGARRA, M. (1985): *Història de l'ortografia catalana*. Empúries, Barcelona.
- SOLÀ, J. (1991): *Milà i Fontanals i la llengua catalana*, dins *Episodis d'història de la llengua catalana*: Empúries, Barcelona.
- VENY, J. (1977): *Aproximació a l'estudi del dialecte eivissenc*, «Randa», 5, Curial, Barcelona.
- (1983): *Els parlars catalans*. Raixa, Palma de Mallorca.
- (1986): *Introducció a la dialectologia catalana*. Enciclopèdia Catalana, Barcelona.